

DERLEME DİZİSİ 6
KIŞ 1994

Dizgi
İMA AJANS

Ofset Baskı
Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.

ISBN : 975-7726-21-4

Vadi Yayınları
Güngörler İş Merkezi,
Tuna Caddesi. İnkılap Sokak, 2/54.
Kızılay - Ankara
Tel: 435 64 89

İLK DÖNEM İSLAM TARİHİNİN MODERNİST/KELAMİ BİR YORUMUNA DAİR

MURAT GÜZEL

İslâmî hayat ve düşünüşümüzün hâlen içinde bulunduğu kriz ortamı ağır düşünsel, kültürel ve siyasal baskıları güncel kılmaktadır. Bu baskılar¹ altında çalışmalarını sürdüren müslüman entellektüel ve akademisyenlerin sıkça başvurdukları, "galat-ı meşhur" haline gelmiş bir temayı, "geçmişimizde kötü giden bir şeylerin bugünümüzün de kötü gitmesine yol açtığı" şeklinde özetleyebiliriz. Bu meyanda modernizm/gelenekselcilik gibi modern İslâmî düşünüşe yönelik kategorik ayırımların da hâlâ işlevselliğini koruduğu düşünülebilir: Modernistlerle gelenekselcileri ayıran en önemli nokta, bu durumda, kötü gidişatın (bir bakıma İslâmî öz'den sapmanın) hangi zaman diliminde gerçekleştiği gibi bütünüyle salt tarihi bir soruna indirgenir. Modernistler, eğer bir sapma sözkonusuysa bu sapmanın, sonu pre-modern dönemlere varan ve sonuçta modernizasyonu mümkün ve zorunlu kılan bir zaman dilimi içerisinde, geleneğin bizzat kendisinde gerçekleştiğini savunurken; gelenekselciler, esas sapmanın modernizmin İslam dünyasına girmeye başlamasıyla birlikte vuku bulduğu argümanı üzerinde ısrar edip geleneği bu sapmadan "berî" kılma eğilimindedirler.

Oldukça kaba hatlarıyla ve özet olarak sunduğum bu tema etrafında şekillenen grup(çuk)laşmaların ve tartışmaların detaylarına inmeksizin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı düşündüğüm

¹Bu baskıların önemli bir bileşeni modernist tahakküm ise ondan daha az önemli olmayan bir diğeri de bizzat modernist İslâmî düşünüşün edimsel (performativ) öz yetersizliği olarak görülmelidir.

² Dr. Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992. Aksi belirtilmedikçe metinde geçen bütün sayfa numaraları bu kitaba aittir.

kitabın ² bu tarih tartışmalarının modernist kanadında mevzilendiğini belirtmeliyim. Elbette bu mevzileniş, yöntemsel ve "durumsal" bir mevzileniştir ve daha kendisini başlangıç önermelerinde göstermektedir; buna göre, "Hz. Peygamberin dışında hiç bir kimseye ayrıcalık ve rüçhaniyet" tanınmayacak, "verili" tarihsel malzeme ve malumât da "olabilirlik, siyasî, içtimaî, kültürel şartlar ve *insan tabiatı* dikkate alınarak menkulde makul olma" ilkesi uyarınca değerlendirilecektir (Sf. 10, vurgu benim, MG). Araştırmanın amacı da bu ilkeler doğrultusunda, "yorumlarda objektif ve tutarlı olmaya çaba" sarfedilerek "gerçeği ortaya koymak ve bu yolla İslâma hizmet etmektir" (Sf. 9).

Sayın Akbulut'un bu "masum" gayesi ve "cazib" araştırma metodu hakkında bir şeyler söyleyebilmek için ünlü Fransız şairi P. Valery'nin deyişiyle "insan beyninin kimyasının en tehlikeli maddesi" olan tarih ve tarih yazımına ilişkin önemli bazı hususları kısaca hatırlatmak istiyorum: Her şeyden önce, ilk olarak, her türlü tarih yazımı eninde sonunda geçmişe yönelik bir inşâ faaliyeti, bir mimarîdir ve bu faaliyet ve mimarî, tarihinin temel oryantasyon, tercih, seçim ve beğenileri ile yakından ilişkili ve kayıtlıdır. Bu sebeptendir ki Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından kurulan Annales Tarih Okulu'nun³ "bütüncül" tarih anlayışına bağlı olan ünlü tarihçi F. Braudel "olayanlatıcı" (vekayiname) türü tarih yazımının ilk "marjını" aşabilmek için "toplumsal gerçeklere *kendilerinde ve kendileri için yaklaşma*" gerekliliği üzerinde durur.⁴

İlk dönem İslâm tarihselciliğinin önemli matrislerinden olan, İslâm'ın hakikatın mutlak formunu teşkil ettiği ve tarihinin bu yüzden kendisini olayları hiçbir seçme ve kırılmaya uğratmaksızın "olduğu gibi nakletmekle" yükümlü tutup, çoğunlukla olayların özüne ilişkin herhangi bir yorumdan kaçındığı aşırı nesnelci tutum⁵ bu oryantasyon sorunundan ve marjdan kurtulamamaktadır. "Devasa bakış açısı ve akıl yürütme hatalarıyla" malul Ranke'yan tarih anlayışının⁶

³ Okul hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Çağdaş Temel Kuramlar*, ed. Quentin Skinner (çev. Ahmet Demirhan), Vadi Yayıncılık, Ankara, 1991.

⁴ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

⁵ Abdullah Laroui, *Tarihselcilik ve Gelenek*, çev. H. Bacanlı, Vadi Yayınları, Ankara, 1992.

⁶ Braudel, a.g.e.

bir takipçisi olarak, 'somut tarihselliğin yükü' altında ezilen Akbulut'un bugün yaşamak mecburiyetinde kaldığımız düşünsel, kültürel ve siyasal kargaşanın tarihsel kökenlerini araştırma gibi özünde saf bir niyeti barındıran çalışması, sadece bu niyetinden dolayı nesnelliğini yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü bu niyetin gerçekleşmesi için, açıktır ki, tarihin bir köşeye sıkıştırılması, konuşturulması gerekir. İşkence zoru ile konuşturulan bir kişi gerçeği ne ölçüde dile getirirse, artık, tarihten de o ölçüde hakikatı bize sunmasını bekleyebiliriz.

Eğer, sayın yazar, kendi belirlediği yönteme, bütünüyle sadık kalmış olsaydı böylesi bir yöntem tartışmasına da gerek duyulmayabilirdi; ancak O "menkulde makul olma" ilkesini kendi yorumlarını desteklemeyen rivayetlere tatbik ederken, yorumlarını destekler gözükken hiçbir rivayete (isterse bu rivayetler kaynaklarda "zayıf" olarak nitelenmiş olsun) mezkur ilkeyi uygulamamaktadır. "Tarihsel olayları görmek istediği gibi görmek"⁷ bir çok tarih araştırmacısının düştüğü ortak yanılgıdır; hatta, hiçbir nesnellik iddiası içermeksizin, düşülmesi yönetsel açıdan geçerli ve gerekli bir yanılgı!

Aslında, vurgulayarak söylemek gerekir ki, yazarın yanılgısının esas sorumlusu çalışmasının içinde varlık kazandığı "kurtarıcı söylem"dir; bu söylem, kurtarmanın gereği olarak öncelikle bazı gereksiz rivayetlerden kurtulmayı esas alır!

Yaşadığımız an için(de) sunulan bu söylem pekâlâ bir İslâm ve/veya da Kureyş Aristokrasisi'nden dem vurabilir. (Sf. 75, 107, 142); bu aristokrasinin kurguladığı siyasal olayları değerlendirmede yine pekâlâ çağdaş siyasal teoriler elverişli olabilir (Özellikle "giriş" bölümü). Ama bütün bunların nesnellik adına savunuluyor oluşu ve bu nesnellik iddiasına bazen komplo teorileri kurup (veya oryantalistlerin kurduğu "hazır" komplo teorilerini kullanıp) (sf.147) destek arama çabaları doğrusu bu tarz bir akademik çalışmada yakışıksız kaçıyor.

İslâm dünyasının politik yapısının istikrarsızlığını hilafet kurumunun oluşumundaki istikrarsızlığa bağlayan yazarın, bu tezini güçlendirmede kullandığı en önemli deliller ise aşağıdaki gibi özetlenebi-

⁷ Şahin Uçar, *Medîne'yi Yeniden Kurmak*, Konya, 1992.

lir:

a) Beni Saide toplantısında Hz. Ebubekir ve Ömer'in, halifenin kendilerinden olmasını isteyen Ensara karşı ileri sürdükleri görüşler, Kur'an'î Dünya Görüşü'ne uygun olmaktan uzak görüşlerdi ve cahiliye kültürünün izlerini taşıyordu (sf. 72-82). Buna göre, "sahabenin temellerini attığı siyasi yapı, cahiliye çağının siyasi değerlerine göre" (sf. 83, 84) biçimlenmişti.

b) İlk dört halifenin seçimi dört ayrı şekilde yapılmıştı ki, bu da siyasal yapının istikrarsızlığına delil teşkil eder (sf. 252).

c) "Siyasi yapının, özü itibari ile şahsiyet esasına" (sf. 252) dayandırılması aynı politik istikrarsızlığın başka bir sebebi ve delilidir. Böylelikle etkinliğini günümüze dek sürdürebilecek bir siyasal kurumsallaşma mümkün olmamıştır.

d) Hilafetin Kureyşlileşmesi, Ensarın ve Kureyşe mensup olmayan diğer müslümanların yönetime "katılamayıp" yabancılaştırmaları sonucunu doğurmuştur (sf. 252, 341). "İslam Siyasî Nizamının" kendi kendisini yıkması, "sahabenin peygambersiz hayata intibak edemediğini, bu intibaksızlığın günümüze kadar devam ettiğini ve fakat müslümanların, bu durumun farkına henüz varamadıklarını" gösterir (sf. 131, 252).

Bu durumun farkına varan yazar Müslüman bilinçaltında ve üstünde halen yaşatılan Altın Çağ özlemi ve mitine çatar (sf. 130, 344). "Kur'an'ın nakledilmesinde bir halka biçiminde olması gereken neslin, İslâm'ın bir parçası durumuna getirilmesi" gibi "İslâm'ın hayrına olmayan bir sonucun doğmasına yol açan bu mit, yazara göre, belki de aşmamız gereken en mühim meseledir (sf. 345).

Yazarın bütün bu değerlendirmelerinin çıkış noktası, kanaatimce, onun çağdaş siyaset teorilerine dayanarak ileri sürdüğü her idare sisteminin "iktidarın kaynağı bakımından teokratik değilse demokratik olmak" zorunda oluşu tezidir (sf. 21). Bu yoruma göre iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamayan, ancak silah zoruyla ayakta kalan herhangi bir rejim tasnif gereği, "demokratik"tir.⁸

⁸Teokrazi, Demokrasi, Totalitarizm vs. gibi yönetim biçimleri arasındaki ayrımların yeterince derinlikli incelen(e)memesinin bir sonucu olan bu garip durum, bir çok Müslüman entellektüelin boğuşmak zorunda kaldığı bir sorunlar yumağına kapı arıyor. Bu sorunlar yumağı, metafizik düzeyde herhangi bir meşruiyeti haiz bulunmayan

Hız. Peygamberin yönetimi, onun hem peygamber hem de Medine site-devletinin başkanı olması hasebiyle, bir istisna olarak, (çünkü ondan başka peygamber gelmeyecektir) "yarı-teokratik" (sf.25) olarak nitelenir. Hilafet rejiminin Hz. Osmanla beliren tam "teokratik" (sf.25) karakteri hem "*çağımızın ifadesiyle* Kuranın öngördüğü Hukuk Devleti'ne" hem peygamberin uygulamasına hem de akla mugayirdir (sf.20).

Bu durumda yazımızın girişinde bahsettiğimiz sapma teması sayın Akbulut tarafından siyasal bir sapma olarak değerlendirilip şu şekilde ifade edilecektir: "İslamda siyasî anlamda *ilk sapma* Hz. Peygamberin vefatından sonra (Beni Saide hadisesi ile (sf.341)) başlamıştır. Bu bakıdan sahabe dönemi, model alınacak bir devir değil, ibret alınacak bir dönemdir" (sf. 345). Bundan böyle "Kur'an'ın getirdiği dünya görüşünü gerçekleştirmekle görevli müslümanların İslâm davasına yük olduklarını söylemek bile mümkündür" (sf. 342).

Elbette bu sonuçlar kitabın genel modernist tavrı ve söylemiyle birlikte mütalaa edilebilir. Nihai tahlilde, modernlik durumundan beslenen bir perspektifin, modernist perspektifin, yer yer yazar tarafından da ihlal edilen nesnellik iddiasının sonuçlarıdır bütün bunlar.

Son olarak, aslında eserin söyleminin önemli "kurucu" öğeleri olarak gördüğüm; yazarın, ilk anlamda olumlu addedilebilecek, (bir ihtimal dahilinde) yaptığı yorumlara değinmek istiyorum.

Aşağıya bu yorumlardan önemli bulduğum bazıları dercediyorum:

"Hz. Peygamberden sonra, bir düşünceyi müslümanlara kabul ettirmenin en kestirme yolu, *nühtemelen* o görüşün Hz. Peygambere isnad edilmesi olmuştur (sf. 112).

"Fazilet nazariyesinin, Sahabe döneminde sistemleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Hz. Peygamberden sonra, Beni Saide'de ortaya atılan Kureyş hakimiyeti ilkesinin zamanla ferdi boyutlara indirgenmesi olarak ortaya çıkmış olması *nühtemeldir*"(sf.120).

"Hz. Ebubekir'in hilafetini kabul etmedikleri için O'na zekat veren müslümanların tutumu tamamen siyasî idi. Bizî de bu grup üslümanlar ilgilendirektedirler.

temsili demokrasilerin toplumsal düzeyde bu meşruiyeti nasıl sağladıkları, hangi pazarlık, uzlaşım ve/veya da yaptırımların bu meşruiyetin sağlanmasında dolaşıma sokulduğu gibi konuların tartışılmasını gerekli kılıyor.

Bunlar şöyle düşünmüş olabilirler: Eğer Hz. Ebubekir'e itaat etmek gerekli ise bu gerekliliği kimden aldı? Peygamberden sonra peygamber olmadığına göre, O'na için biat edelim?" (sf.136)

Hiz. Ömer'in yerine halife tayin etme meselesi ile ilgili olarak "eğer Ebu Ubeyde yaşasaydı yerime onu halife seçerdim" şeklinde ifade ettiği rivayet edilen görüşünden hareketle "...Bu beyan, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde'nin hilafet makamını ele geçirmek için, kader birliği yapmış olduklarını *telkin etmektedir.*" (sy. 147)

"Hz. Peygamberin uygulamalarına yakından tanık olan Müslümanların, değişik uygulamalarını görmek, sahabe'nin sünnet anlayışının, sonradan ortaya çıkan klasik sünnet anlayışından çok farklı olduğunu *telkin etmektedir.*" (sy. 150)

Hiz. Ömer'in tayin ettiği Şura hakkında:

"Hepsi de Kureys'ten olan altı kişiye, şura ünvanını vermek, bu komiteyi şura yapmaya yetmemektedir. Fitne çıkmaması için düşünüldüğü sanılan çare, *muhtemelen* fitnenin doğmasının sebeplerinden biri olmuştur." (sy. 155)

"İman-amel münasebeti ve büyük günah meselesi hakkındaki tartışmalar, *muhtemelen* siyasi kutuplaşmaların neticesi olarak doğmuştur." (sy. 293)

"İslâm toplumunda ortaya çıkan siyasi, ictimai ve fikri çalkantılara Mürcî çözüm şekli, *muhtemelen* hadis perdesi altında da ifadesini buldu." (sy. 294)

"*Muhtemelen*, Hz. Osman'ın, isyancı Müslümanlar tarafından, Medine'de bulunan diğer Müslümanların gözlerinin önünde öldürülmesinin temelinde de (Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in hilafete ilişkin tasarruflarının oluşturduğu -M.G.) bu birikim yatmaktadır." (sy. 342)

"Müslümana hiç bir zaman geçmiş modellik yapamaz. Çünkü Kur'an müminlere bu zihniyeti *telkin etmektedir.*" (sy. 345)

(Bütün vurgular bana ait -M. G.)

Örnekleri çoğaltmak mümkün, ancak bu kadarı kâfi gelir: bu yorumların altı biraz eşelendiğinde açığa çıkan ilk husus, aslında yazarın araştırma metoduna yönelik eleştirilerimi yürütmemi de mümkün kılan, tarihsel olay boşluklarının incelikli uslamalarla doldurulma gayretidir.⁹ Ancak, bu "doldurma", başka doldürmeleri imkansız kıla-

⁹Tarih felsefesi bazında bu akıl-yürütmelerin dayanması gerekli ilk zemin, tarihsel akışta bir yön, kontrol, süreklilik, bütünlük ve sebeblilik olup olmadığının sorulabilirdiği ve bu tür unsurların bir tarih yazımını belirleme noktasında ne tür üst anlatılarca kısıktıldığına ifşâ edilebildiği bir zemindir. Bu soruları sormamızı anlamlı kılacak böyle bir teorik zeminin kurulup kurulamayacağı da ayrı bir tartışmayı gerektirir. Bkz. Yasin Aktay, Tarihler İçinde Tarihsiz Olmak, tezkire, 4. sayı, Ankara, 1992.

cak bir biçimde işlevselleşmektedir; öyle ki, bir ihtimal dahilinde ("muhtemelen") yapılan yorumlar, sonraki kullanımlarda bir kesinlik edasıyla sunulur.

Bu bağlamda, ilginçtir, tarihsel olgular yazarın bir de öyle düşünmesini "telkin eder." Elbette, bu durumda, olaylar bizim o şekilde düşünmemizi telkin ettiği için mi öyle düşünüyoruz; yoksa "nefsi telkin" yoluyla olayların "öyle" düşünülmesini biz mi vehmediyoruz sorusu cevaplanması zorunlu bir soru olarak kendisini bize "telkin ediyor!"

Yazım boyunca kitabın adını oluşturan ve esas konusu olan Saha-be Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri hususunda ve muhteva üzerinde fazlaca durmayıp eleştirilerimi metodik yönden önemli bulduğum kimi noktalara ve kısmen de 'ayrıntı' sayılabilecek, yazarın bazı yorumlarında kullandığı üslûba yönelmeyi tercih ettim. Bu tercihim, sonuçta bir tercih olmak kaydıyla, bir bakıma kitabın geniş hacmi (360 sayfa) içerisinde kelâmî problemlerin tâlî konumda kalıp, kitabın bir İslâm siyasi tarihi eleştirisine dönüşmesinden kaynaklanırken; başka bir bakımdan, tahakkümden arındırılmamış düşünsel ve kültürel bir vasatta tarihle buluşmanın, onunla söyleşip tartışmanın gerçekleşmeyeceği yönündeki kötümser kanaatime bağlanabilir. Bu noktada taşıdığım bütün kötümserliğe rağmen, yine de bu müte-hakkim vasattan kurtulmanın bir yolunun da sayın Akbulut'un çalış-masına benzer, tartışmaları kızıştırıcı çalışmaların çoğalmasından geçtiğini 'geleceğe dair bir umut' olarak ayrıca belirtmeliyim.